

FEMINISMES I RESPOSTES DES DEL DRET

Natalia Caicedo Camacho

*Professora agregada de dret constitucional
Universitat de Barcelona*

I. LA IGUALTAT EN EL MARC DEL LIBERALISME I EL RECONeixEMENT FORMAL DELS DRETS DE LES DONES

Per al món occidental, el concepte d'*igualtat* es remunta a la Grècia clàssica i, concretament, al concepte d'*isonomia* o igualtat davant la llei. No obstant això, no és fins a les revolucions burgeses del segle XVIII que la igualtat entesa com un tracte igual i general a totes les persones acaba plasmant-se en alguna declaració de drets i que d'ella es derivi algun tipus d'exigència al poder. Així, en la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà del 1789 s'afirma que «[l]a llei haurà de ser la mateixa per a tots tant si protegeix com si castiga». En un sentit similar, la Declaració d'Independència dels Estats Units d'Amèrica del 1776 proclama com a «veritat evident que tots els homes són creats iguals».

Les proclames sobre la igualtat incorporades en els textos de les revolucions liberals representen una de les grans conquestes democràtiques dirigides a posar fi al sistema d'immunitats i privilegis propi de les monarquies absolutes. Però si bé és cert que el reconeixement de la igualtat en el marc de les revolucions burgeses va suposar la introducció de garanties i límits enfront de les actuacions del poder, no ho és menys que el seu abast fou molt restringit. La garantia del principi d'igualtat va beneficiar exclusivament la nova classe emergent, és a dir, la burgesia industrial i comercial, mentre que les veus de les dones, dels petits propietaris o dels desposseïts que reclamaven l'ampliació del *demos* i dels drets, van ser callades, ignorades o directament violentades per a garantir una revolució controlada per les elits emergents.¹

Si observem les demandes feministes des del punt de vista de la igualtat real, ens trobem amb un sistema patriarcal que denega la capacitat de les dones per a ser titulars dels drets. Les declaracions liberals del segle XVII no van incloure les dones perquè se les considerava persones no capaces i, per tant, havien d'estar sota la tutela d'un home. L'escriptora i filòsofa Olympe de Gouges va escriure en plena Revolució Francesa la Declaració de Drets i Llibertats de les Dones, en la qual es defensava la igualtat entre els dos sexes. Aquesta declaració no va tenir ni l'impacte ni la transcendència de la Declaració dels Drets dels Homes, però sí que va deixar palès el marc de desigualtat i de lluita feminista des del primer moment. Una altra obra que va marcar el camí de les reivindicacions de les dones en plena revolució liberal va ser

1. Gerardo PISARELLO PADRÓS, *Un largo Termidor: La ofensiva del constitucionalismo anti-democrático*, Madrid, Trotta, 2011, p. 80-87.

el llibre *Vindicació dels drets de la dona*, de Mary Wollstonecraft, publicat el 1772. L'autora hi denuncia l'exclusió de les dones dins del marc polític i teòric dels principis universals de la Il·lustració i reclama el dret a la igualtat i a l'educació.²

No va ser fins un segle després que les reivindicacions vinculades a la igualtat dels drets de les dones van tenir un marc favorable que els va permetre ser escoltades. La capacitat que va tenir el primer moviment feminista de transformar les regles d'una societat profundament patriarcal va venir donada per diversos factors. El primer i més important fou l'ascens dins de l'escala social de les dones de la burgesia, formades sota els postulats de llibertat i igualtat del liberalisme. Aquest conjunt de dones aviat s'adonaren de l'exclusió del seu sexe pels principis liberals, aparentment igualitaris. En aquest context, les dones il·lustrades i burgeses van aconseguir accedir a determinats espais que van esdevenir una plataforma on les seves reivindicacions eren escoltades. És important també tenir en compte que aquest primer moviment de dones situades en la ideologia liberal, paradoxalment, es va veure molt beneficiat per la ruptura i les transformacions provinents de les revolucions socials i dels moviments obrers. El segle XIX va ser una època convulsa en el qual les lluites socials i feministes van aconseguir modificar l'*statu quo* i crear fractures en els espais de poder. La seva confluència —no sempre acceptada— va permetre obrir el marc de reconeixement de drets als col·lectius que havien quedat exclosos, entre ells el de les dones.

El moviment feminista liberal té com a acte de fundació la Convenció de Seneca Falls, a Nova York, l'any 1848, on tres-centes activistes es van reunir en la primera convenció pels drets de la dona. Les reivindicacions d'aquesta primera onada es van centrar en els drets de la dona en el marc del liberalisme i la principal demanda estava dirigida a l'extensió del principi d'igualtat formal. Si bé la lluita més coneguda és el reconeixement del dret al vot en el marc del moviment sufragista, en aquesta primera onada també es reivindica l'accés a altres drets, com l'herència o la propietat. És a dir, es reclamen espais de major llibertat, que es tradueixen en l'eliminació de les tuteles, els permisos i les autoritzacions de l'home per a la realització de determinats actes jurídics. La idea central és que les dones, com els homes, són subjectes jurídics capaços d'exercir els seus propis drets i poden ser-ne titulars en igualtat de condicions que ells. Per tant, el substrat és un principi d'equiparació formal dels drets enfront d'un sistema patriarcal profundament desigual i discriminatori envers les dones.

La introducció del sufragi per a les dones té lloc per primera vegada el 1893 a Nova Zelanda, si bé no va ser fins entrat el segle XX que es va acabar reconeixent en pràcticament totes les constitucions dels estats.³ La igualtat en el matrimoni es va incorporar per primera vegada en la Constitució de Weimar (1919), on es declara que el matrimoni es basa en la igualtat jurídica de tots dos sexes (art. 119). Posteriorment, la Constitució de la República Espanyola del 1931 va preveure que «el matrimonio se funda en la igualdad de derechos para los dos sexos». Des del punt de vista jurídic, en el procés cap a l'ampliació de la igualtat formal

---

2. Mary WOLLSTONECRAFT, *Vindicación de los derechos de la mujer*, Madrid, Cátedra i Instituto de la Mujer, 1994.

3. A Finlàndia el 1907, a Noruega el 1913, a Suècia el 1921, a Rússia el 1917 i a Espanya el 1931 (si bé va ser retirat durant la dictadura i reconegut de nou el 1978), entre d'altres.

va ser clau la inclusió del sexe dintre del principi d'igualtat. Aquí, de nou, la Constitució republicana del 1931 va ser pionera perquè va declarar que el sexe (i també altres criteris)⁴ no pot ser un fonament de privilegi jurídic (art. 25); a més, de manera expressa va reconèixer el dret de les dones a accedir a la funció pública (art. 40). Posteriorment, les constitucions europees dictades a partir de la segona meitat del segle xx van incloure el principi d'igualtat amb les clàusules antidiscriminatòries, i als Estats Units el 1963 va veure la llum la Llei d'igualtat salarial entre homes i dones, aplicable en aquells casos en què la feina que s'havia de desenvolupar fos comparable, i el 1964 es va aprovar la Llei de drets civils, que prohibia als ocupadors discriminar per motius de raça, religió, sexe o origen nacional.

En el marc internacional, els pactes de drets humans van obrir clarament el camí per al reconeixement de la igualtat formal i la incorporació generalitzada de la discriminació per raó de sexe. Així ho van fer l'article 2 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, l'article 2 del Pacte Internacional de Drets Econòmics Socials i Culturals, l'article 14 del Conveni Europeu de Drets Humans, l'article 1 de la Convenció Americana sobre Drets Humans i l'article 2 de la Carta Africana de Drets Humans i dels Pobles. El 1981, amb la Convenció sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació envers les Dones (CEDAW), els estats condemnen la discriminació envers la dona en totes les seves formes i incorporen mandats per a eliminar-la. La CEDAW preveu que es reconegui el principi d'igualtat entre homes i dones en les constitucions o legislacions nacionals, així com drets per a les dones com ara la participació política, la nacionalitat, l'educació i l'ocupació, entre d'altres.

La igualtat formal com a centre de les reivindicacions feministes té limitacions importants. Un dels punts que cal tenir en compte quan ens aproximem al concepte d'*igualtat* nascut de les revolucions del segle XVIII és la seva vinculació directa amb l'estructura de l'estat liberal i amb el sistema capitalista. Això significa que el contingut i l'abast de la igualtat es limiten al reconeixement formal, segons el qual tothom ha de rebre el mateix tracte amb independència de les seves característiques i la seva posició en la societat. No obstant això, donar resposta a les desigualtats només a través de la garantia d'un tracte igualitari per a totes les persones significa vestir la igualtat d'una equiparació aparent que en realitat perpetua les desigualtats existents. L'enfocament de la generalitat nega o omet que l'estructura social del patriarcat⁵ genera posicions desiguals en l'origen entre la dona i l'home, que es tradueixen en superioritat del gènere masculí en tots els aspectes de la vida i de les relacions de les dones.⁶

Les desigualtats no neixen per generació espontània, sinó que són el resultat d'un sistema jeràrquic que beneficia els grups dominants o amb major poder en la societat. De manera que la igualtat formal, entesa com l'única manifestació de la igualtat, acaba actuant més com un instrument de conservació de les desigualtats (*statu quo*) —i, en alguns casos,

4. S'hi inclouen la naturalesa, la filiació, la classe social, la riquesa, les idees polítiques i les creences religioses.

5. I també altres fenòmens com el racisme, el colonialisme, el sexisme i el sistema capitalista. Vegeu Iris Marion YOUNG, «Structural injustice and the politics of difference», *Paper for the AHRC Centre for Law, Gender, and Sexuality Intersectionality Workshop* (Keele University), núm. 21/22 (2005).

6. Simone DE BEAUVOIR, *El segundo sexo*, Madrid, Cátedra, 2017.

d'intensificació d'aquestes—, que no pas com un punt de partida per a un desenvolupament futur més igualitari. Perquè el principi d'igualtat es converteixi en un instrument de transformació social és imprescindible que les accions dels poders públics actuïn sobre els factors estructurals, sistèmics i estructurals de la discriminació⁷ que situen fora de les regles de la igualtat els col·lectius que han estat històricament desposseïts. Això vol dir, doncs, que la igualtat s'ha de dirigir cap a enfocaments d'igualtat material o social. En cas contrari, la igualtat formal només suposa adquirir drets, ja que la desigualtat continua present quan s'exerceixen.

2. LES DESIGUALTATS DE LES DONES LLEGIDA COM A DOMINACIÓ

Si observem les demandes feministes més enllà de la igualtat formal, ens trobem amb la necessitat de repensar quina relació hi ha entre els drets de les dones i l'estructura i el funcionament de la societat. El moviment feminista de la segona onada va superar la visió individual introduint en l'estudi de la desigualtat dels drets de les dones elements com el poder, els valors, la classe i la sexualitat, de manera que les diferències s'analitzaven des d'un punt de vista estructural. Una altra característica del feminisme que sorgeix cap als anys seixanta és un canvi d'enfocament: la mirada de la desigualtat ja no se centra en exclusiva en l'estatus privilegiat de l'home com a titular de drets, sinó que el feminisme de la segona onada es preocupa especialment de determinar com estan configurades les desigualtats tenint en compte la realitat de les dones. Aquests canvis dintre del moviment i el pensament feminista van suposar el desenvolupament de dues perspectives sobre els estudis dels drets: per una banda, en introduir el debat de la igualtat real, els drets s'analitzen també des de la vessant de les limitacions en el seu exercici, és a dir, s'estudia quines són les limitacions quan la posada en pràctica dels drets reconeguts es fa en el marc d'un sistema de dominació o de poder patriarcal; per l'altra, la incorporació d'una mirada feminista als drets obre l'espectre cap a espais fins aleshores marginals i que involucraven únicament els interessos i la realitat de les dones, com ara el divorci, la maternitat, les cures, la violència sexual o els drets sexuals i reproductius.

La coneguda frase de Simone de Beauvoir «no es neix dona, s'arriba a ser-ho» i la seva obra sobre el *sexon*⁸ van proporcionar el marc teòric que explicava on es troba l'arrel de les desigualtats entre homes i dones. Per a Beauvoir, el sexe és una identificació fisiològica dels òrgans sexuals que determinen que un ésser humà és dona o home. En canvi, el gènere és una construcció social que té com a base una difusió de símbols disponibles culturalment sobre el fet femení i el fet masculí. Aquesta construcció històrica i cultural determina una distribució

---

7. María Ángeles BARRÈRE UNZUETA, «Problemas del derecho antidiscriminatorio: subordinación versus discriminación y acción positiva versus igualdad de oportunidades», *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*, núm. 9 (2003).

8. Simone DE BEAUVOIR, *El segundo sexo*.

de rols socials al voltant del sexe i, pel que fa a la dona, li atribueix unes determinades característiques que l'essencialitzen dins del marc de la llar, la maternitat i les cures. Al mateix temps, la distribució de rols és determinada per la divisió sexual del treball i es connecta amb un sistema de valors que reserva l'espai públic per als homes i la intimitat de les llars per a les dones. El treball socialment valorat i assalariat es duu a terme en l'àmbit públic i pertany als homes, mentre que en l'àmbit privat, reservat a les dones, es desenvolupa el treball domèstic, el qual és desvalorat tant des del punt de vista social com econòmic. El problema no és tant l'existència d'una divisió sexual del treball, sinó l'essencialització de les dones amb els rols de cura i reproducció i la devaluació de tot el que adjudica a les dones.

La teoria i el moviment feminista de la segona onada van posar sobre la taula el debat quant als sistemes de valors en què es desenvolupen les desigualtats i el marc polític que institucionalitza i legitima aquests valors. Es recuperen conceptes com ara *patriarcat*, *opressió sexual* i *androcentrisme* per a explicar com funcionen les estructures que porten a la desigualtat i la subordinació de les dones en tots els aspectes de la vida. Les desigualtats de les dones no responen a una diferència biològica, com ja havia dit Simone de Beauvoir, i justament a partir d'aquí les feministes anomenades *radicals* van demostrar que les desigualtats de les dones estan formulades sota l'acceptació d'un sistema de valors institucionalitzat pel patriarcat.

Allò que fins aleshores es veia com a experiències personals de desigualtat de les dones, va adquirir una naturalesa col·lectiva i estructural. En el seu llibre *La mística de les dones*, l'activista Betty Friedan va evidenciar el malestar de moltes dones de classe mitjana que, sota l'aparent imatge de vida confortable com a mares i mestresses de casa en els suburbis, amagaven en realitat situacions de molta frustració i insatisfacció.⁹ En aquest punt es reprèn el terme *patriarcat* per a identificar-lo amb un sistema de relacions de poder i amb un sistema de valors.¹⁰ Kate Millet va explicar que el patriarcat ubica els homes en una posició de poder, d'autoritat o de supremacia en tots els àmbits de la societat, i aquesta posició es fonamenta en l'acceptació d'un sistema de valors de construcció social i no biològica.¹¹ La conseqüència d'aquest enfocament estructural de les desigualtats fou que els estudis sobre els drets de les dones començaren a articular-se sobre dos eixos: la dominació i el sistema de valors. Posar en el centre el sistema de dominació comporta que l'aproximació a les desigualtats de les dones superi el marc del tracte diferenciat i s'inclogui dins del marc de les opressions, atesa l'existència d'un sistema col·lectiu de dominació d'un grup sobre un altre i de subordinació del grup dominat. En última instància, les qüestions relatives al sexe van més enllà del tracte

9. Betty FRIEDAN, *La mística de la feminitat*, Madrid, Cátedra, 2016. La recerca de Betty Friedan se situa com el punt de partida de la segona onada del feminisme. En el seu estudi d'entrevistes a dones de classe mitjana amb una vida aparentment feliç es troba amb una realitat de dones frustrades i insatisfetes que recorren als antidepressius i els ansiolítics de manera freqüent per a poder suportar la situació de subordinació i el rol devaluat de mares i mestresses.

10. Gerda Lerner va definir el patriarcat com «la manifestació i institucionalització del domini masculí sobre les dones i nens/es de la família i l'ampliació d'aquest domini sobre les dones en la societat en general». Vegeu Greta LERNER, *La creació del patriarcat*, Pamplona, Katakak, 2022 (la traducció és nostra).

11. Kate MILLET, *Política sexual*, Madrid, Cátedra, 2017.

desigual i comporten opressions perquè hi ha una estructura social que determina el domini i la subordinació de les dones.

Des de la perspectiva jurídica, l'estudi de les desigualtats sota l'anàlisi de la dominació i les opressions implica haver de superar la visió liberal d'una societat de base igualitària en què les discriminacions són el resultat d'actuacions individuals, a les quals cal fer front amb l'eliminació o la compensació individual del tracte discriminatori. Al contrari: l'estudi de la discriminació ha de partir de la base que som una societat no igualitària i que la tendència és la generalització (o col·lectivització) del tracte discriminatori. La resposta des del dret antidiscriminatori ha d'anar més enllà de la compensació del tracte individual i ha d'incloure les accions positives com la via general d'actuació dels poders normatius.¹²

2.1. EL SISTEMA DE VALORS I LES TRANSFORMACIONS NORMATIVES

Per al feminisme de la segona onada, la dominació està construïda sobre l'existència d'un sistema de valors que ha institucionalitzat les desigualtats, la discriminació i l'opressió. Aquest sistema de valors normalitza i justifica les posicions de subordinació de les dones i, per tant, cal modificar-lo. Un punt clau per al feminisme de la segona onada és el qüestionament de les estructures, de manera que no és suficient aconseguir el reconeixement constitucional i legal dels drets en termes igualitaris, sinó que és necessari i imprescindible que aquest reconeixement trenqui la subordinació,¹³ així com que els espais experimentin una transformació material a través de la redefinició del sistema de valors. En conseqüència, la resposta davant d'un tracte desigual a la dona no es pot limitar a l'eliminació individual de la discriminació, sinó que s'han de transformar les estructures socials i el sistema de valors que porten a la dominació.

Des del punt de vista jurídic això implica que, més enllà del reconeixement, són necessàries les accions positives per a transformar les conductes i els valors del patriarcat. Totes les normes internacionals i nacionals dictades per a avançar en matèria d'igualtat entre homes i dones són conscients, en major o menor mesura, que si no hi ha una transformació en els sistemes de valors, els canvis normatius no acaben incorporant-se a les realitats. En aquesta línia, l'article 5a de la CEDAW preveu l'obligació dels estats membres de prendre les mesures adequades per a:

[...] modificar els patrons socioculturals de conducta d'homes i dones, amb la intenció d'aconseguir l'eliminació dels prejudicis i les pràctiques consuetudinàries [...] que estiguin basats en la idea de la inferioritat o superioritat de qualsevol dels sexes o en funcions estereotipades d'homes i dones.

---

12. María Ángeles BARRÈRE UNZUETA, «Problemas del derecho antidiscriminatorio».

13. Catharine MACKINNON, *Hacia una teoría feminista del estado*, Madrid, Cátedra, 1995.

La CEDAW també fa referència a la necessitat de canviar els patrons educatius per a eliminar els conceptes estereotipats dels rols masculí i femení, incloent-hi la modificació dels llibres i els programes escolars.

A escala nacional, les lleis d'igualtat dictades en les darreres dècades han posat èmfasi en la naturalesa estructural de la desigualtat i en la necessitat d'incloure mesures dirigides a la sensibilització i la formació en matèria d'igualtat. La Llei catalana 17/2015, d'igualtat efectiva entre homes i dones, afirma en la seva exposició de motius que les desigualtats són el resultat d'estructures socials que es fonamenten en nombrosos estereotips presents en molts àmbits de la vida i que només és possible actuar en tots aquests àmbits fent-hi una nova aproximació i duent a terme canvis estructurals.¹⁴ Per a aconseguir la transformació social i modificar els valors patriarcals per uns d'igualitaris, totes dues lleis inclouen accions i mesures de formació i sensibilització en matèria de gènere, que no són altra cosa que mandats als poders públics perquè promoguin els canvis en els sistemes de valors imperants en la societat i que justifiquen la desigualtat i la subordinació de les dones.

La modificació o transformació del sistema de valors s'ha introduït amb una perspectiva *mainstream* en diversos àmbits sectorials. La Llei contra la violència de gènere dedica una bona part del seu contingut a les mesures de sensibilització social. Més recentment, la Llei orgànica 3/2020, d'educació, introdueix en totes les etapes l'aprenentatge de la igualtat efectiva de dones i homes, la prevenció de la violència de gènere i el respecte a la diversitat afectivosexual, i la Llei orgànica 1/2023, de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs, inclou mesures com la formació sobre els drets sexuals i reproductius amb perspectiva igualitària entre dones i homes als professionals de la salut i en el sistema educatiu, entre d'altres.

Un altre element que defineix o caracteritza el sistema de valors patriarcal és la tendència a marginalitzar les qüestions relatives a les dones. Si bé l'origen de la desigualtat es troba en l'adjudicació de les feines de la llar i les cures a les dones i en la devaluació d'aquestes tasques, com ja va dir Simone de Beauvoir, en les manifestacions de la desigualtat també hi ha un procés de marginalització de les qüestions vinculades a les dones. De fet, amb la coneguda frase «allò personal és polític», convertida en lema dels moviments feministes als anys seixanta i setanta, es denuncia que des de l'hegemonia del patriarcat els temes connectats a les dones havien estat deixats com a irrellevants, personals o apolítics. Les estructures patriarcals determinen que tots els temes que fan referència a la dona són qüestions que s'han de resoldre en la intimitat de la llar i no a la plaça pública, on té lloc el debat sobre els assumptes importants. En el llibre sobre política sexual, l'autora nord-americana plateja el sexe com una categoria política, igual que ho són la classe i la raça. També objecta contra el concepte de *política* reduït als aspectes

14. La perspectiva introduïda en la llei estatal és més continguda a l'hora de parlar sobre la modificació de les estructures patriarcals i el sistema de valors. La Llei 3/2007, d'igualtat entre homes i dones, en la seva exposició de motius argumenta el manteniment de les desigualtats de les dones en molts àmbits, tot i el reconeixement formal de la igualtat, així com la necessitat d'accions normatives dirigides a combatre totes les manifestacions encara subsistents de discriminació per raó de sexe i a promoure la igualtat real entre dones i homes, amb remoció dels obstacles i els estereotips socials que impedeixen aconseguir-la.

vinculats a les formes de govern, als processos electorals i a les institucions, i proposa entendre la política com un conjunt d'estratègies destinades a mantenir un sistema de dominació que tingui com a centre aspectes com ara la família i la sexualitat.¹⁵

La marginalització o privatització dels temes de les dones es pot observar en molts àmbits. Històricament, la violència i els abusos dins de la parella s'havien tractat com una qüestió de violència intrafamiliar, i no va ser fins a la Llei orgànica 1/2004, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere, que aquest tipus de violència es va configurar com un delictes de naturalesa pública. La Llei contra la violència de gènere, a més de preveure un sistema de protecció integral per a les víctimes, també va convertir en política una qüestió que sota el sistema de valors s'ubicava com un tema personal vinculat a les relacions privades de cada parella. Només ubicant el debat en l'espai polític es pot entendre la gran oposició que en el seu moment hi va haver a la Llei contra la violència de gènere per part dels sectors conservadors. El problema no era el sistema de protecció, les possibles denúncies falses o la suposada desprotecció en què la llei deixava els homes. El problema real era que la Llei convertia en polític allò que el sistema patriarcal havia ubicat a l'espai privat de la família i que, a més, constituïa un dels seus centres de dominació.

El debat sobre la corresponsabilitat és l'altre àmbit en què des de la legislació s'ha intentat avançar i portar als espais polítics qüestions que fins ara eren deixades a l'àmbit de les relacions privades.¹⁶ La Llei orgànica 3/2007 preveu com un criteri general d'actuació dels poders públics el foment de la corresponsabilitat de les feines domèstiques i l'atenció a la família. Per la seva banda, la Llei catalana 17/2015 preveu l'adopció d'un conjunt de mesures amb les quals es busca assegurar la corresponsabilitat de dones i homes en el treball domèstic i en el de cura de les persones. Les decisions sobre qui fa la feina de cures i qui fa el treball domèstic són qüestions que sobrepassen l'àmbit de decisió privada de les famílies i es converteixen en qüestions polítiques que s'han de debatre en termes de polítiques públiques. En aquesta línia també es pot esmentar la Llei orgànica 1/2023, de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs, la qual va reconèixer el dret a la incapacitat temporal per menstruacions incapacitants secundàries. Aquest dret va comportar trencar la tendència de les societats patriarcales a deixar com un assumpte privat i personal tot el que tingui a veure amb el cicle reproductiu de les dones.

2.2. EL CONTRACTE SEXUAL I LES REFORMES EN EL DRET

Les aportacions de la segona onada del feminisme es van centrar també en el qüestionament de les bases contractualistes en què es fonamenten les societats modernes.

15. Kate MILLET, *Política sexual*.

16. Respecte a aquesta qüestió, vegeu Núria PUMAR, «La sostenibilidad de los cuidados y los derechos sociales en la Unión Europea ante las desigualdades de género», *Trabajo y Derecho*, núm. 103-104 (juny 2023).

En la coneguda obra de Carol Pateman titulada *El contracte sexual*¹⁷ es denuncia que les societats modernes tenen com a base l'existència d'un contracte no escrit de naturalesa sexual que comporta la subjecció de la dona en tots els àmbits de la seva vida. Per a les posicions contractualistes, la societat s'organitza a partir de l'existència d'un contracte social que va esdevenir un instrument d'alliberació. Aquest contracte, que representa el punt de partida per a l'emancipació dels individus, té com a fonament l'existència d'un altre contacte de naturalesa sexual que, en canvi, és el punt de partida per a la subjecció de les dones. L'home pot participar activament en la vida pública, laboral i política en condicions d'igualtat amb els altres homes, gràcies a l'existència d'un contracte sexual previ a casa d'acord amb el qual la dona es dedica a la cura i la reproducció. La tasca de transformació, per tant, no és una reformulació del contractualisme en clau d'igualtat, atès que el contracte original és una ficció política que pertany al patriarcat, sinó un canvi en les estructures econòmiques del contracte sexual per a modificar l'estructura de subjecció de les dones.

Si el contracte sexual és l'instrument de subjecció de les dones, llavors la lluita per aconseguir més espais d'autonomia exigeix necessàriament trencar aquest contracte. La figura del divorci es converteix, doncs, en una de les principals demandes del moviment feminista de la segona onada. Si bé, com ja s'ha dit, la Constitució de Weimar del 1919 declara que el matrimoni es basa en la igualtat jurídica de tots dos sexes, no era suficient demanar la igualtat dintre del contracte, sinó que era imprescindible poder trencar-lo. De manera pionera, a la Segona República va sortir a la llum la primera Llei del divorci,¹⁸ però no és fins a finals del segle xx que els estats comencen a aprovar les reformes que permeten trencar el vincle matrimonial. En la discussió de la Constitució espanyola del 1978, l'oposició al divorci dels sectors conservadors i franquistes va fer que s'acabés incorporant la figura de la separació, i va ser amb la Llei 30/1981, de modificació del Codi civil, que el divorci es va incorporar amb moltes limitacions. De fet, avui en dia encara no es garanteix la plena autonomia per a les dones. La figura del divorci no està prevista en tots els ordenaments jurídics i en alguns casos es preveu però sota l'existència de motius que el justifiquin. I, per altra banda, el sistema de valors patriarcals té com a resultat que, un cop trencat el vincle matrimonial, en un nombre gens minoritari de casos les dones continuen amb les responsabilitats de cura i responsabilitat dels fills. La desigualtat també es veu en la posició majoritària de les sentències judicials, que menysvalora la dedicació a la llar i la família. Aquí, en el millor dels casos, el temps dedicat dona lloc a una indemnització, però encara som lluny d'una perspectiva que incorpori les cures com un element que ha contribuït a la construcció del patrimoni familiar en igualtat de condicions que el treball assalariat.

El vincle entre el patriarcat i el contracte sexual es reflecteix també en la manera que fins ara els poders públics han legislat i jutjat els abusos o la violència sexual sobre les dones. Autores com Catharine MacKinnon van deixar en evidència que la regulació dels delictes

17. Carol PATEMAN, *El contrato sexual*, Barcelona, Anthropos, 1995.

18. Amb la Llei del divorci del 1932 la dissolució del matrimoni té lloc a partir de la voluntat dels cònjuges.

sexuals —i, en general, el dret— reflecteix aquest contracte construït des de les estructures patriarcal. ¹⁹ En conseqüència, les modificacions legislatives i les pràctiques judicials que perpetuen aquest contracte es converteixen també en el centre de les demandes del moviment feminista. Els canvis sobre els tipus penals de la violació i les agressions sexuals en moltes ocasions s'han resolt amb la creació de noves formes de violència fins aleshores invisibilitzades, com ara l'assetjament laboral pel fet de ser dona (amb elements sexuals o no). També, amb el reconeixement de tipus de violència fins aleshores normalitzades. Així, per exemple, el 1996 el Tribunal Suprem va afirmar, per primera vegada, que una agressió sexual dins del matrimoni és una violació ²⁰ i, recentment, la Llei orgànica 10/2022 va introduir la figura de l'assetjament al carrer. Per altra banda, la mateixa regulació de la violació en el marc d'aquest contracte sexual habitualment està carregada de valors patriarcal que tendeixen a situar la dona com a responsable o culpable de la seva pròpia violació o abusos. En aquesta línia, la Llei orgànica 10/2022 va fer un pas important en situar el consentiment, i no els actes de defensa de la dona, per a definir la violació.

2.3. L'ANDROCENTRISME I ELS DRETS EN CLAU DE LA REALITAT DE LES DONES

En la segona onada de la teoria feminista també es va reprendre el concepte d'*androcentrisme*, que s'havia elaborat a principis del segle *xx* ²¹ per a denunciar que els drets s'havien reconegut a partir d'una idea que situa l'home al centre de totes les coses i en la qual la mirada i la realitat masculina són les úniques possibles i s'universalitzen o es generalitzen per a les dones. Però, a més, en aquest reconeixement desigual de drets hi ha també un patró institucionalitzat de valor cultural que privilegia els trets associats amb la masculinitat, al mateix temps que devalua tot allò codificat com a femení. ²² És a dir, en el reconeixement dels drets, la tendència és cap a la universalització del masculí i la desvaloració dels rols assignats al femení.

L'androcentrisme té una importància especial en la creació i elaboració del dret. Aquí, els estudis legals amb perspectiva de gènere han denunciat que sota una apreciació de regulació neutral i objectiva hi ha en realitat una mirada que ha normativitzat els valors masculins. Catharine MacKinnon va traslladar els estudis de gènere a l'anàlisi del dret i va definir les lleis com a lleis masculines que reflecteixen i perpetuen un sistema de subordinació de les dones. ²³

19. Catharine MACKINNON, *Hacia una teoría feminista del estado*.

20. Sentències del Tribunal Suprem del 8 de febrer de 1996 i el 29 d'abril de 1997. Doctrina reiterada en la Sentència del Tribunal Suprem 254/2019, del 21 de maig.

21. Charlotte Perkins GILMAN, *The man-made world, or our androcentric culture*, Madrid, JPM, 2014.

22. Nancy FRASER, «La justicia social en la era de la política de la identidad: redistribución, reconocimiento y participación», a Nancy FRASER i Axel HONNETH, *¿Redistribución o reconocimiento?: Un debate político filosófico*, Madrid, Morata, 2006, p. 29.

23. Catharine MACKINNON, *Hacia una teoría feminista del estado*. Vegeu també Encarna BODELÓN, «Género y derecho», a María José AÑÓN, Roberto BERGALLI i Manuel CALVO (coord.), *Derecho y sociedad*, València, Tirant lo Blanch, 1998.

El dret no és neutral: és androcèntric perquè respon als valors i interessos masculins i està construït sobre la imatge i semblança dels homes.²⁴

El feminisme va constatar que el reconeixement dels drets —dels quals només havien gaudit els homes durant generacions— a les dones es va obtenir en un context en què s'interpretaven d'acord amb les circumstàncies i capacitats dels homes, de manera que la igualtat formal amb els homes només es transformava en una igualtat real quan les dones eren capaces de fingir masculinitat.²⁵ Des de la perspectiva jurídica, la dificultat és que no és possible identificar l'androcentrisme del dret i dels drets amb l'anàlisi de la redacció de les normes i dels enunciats jurídics, sinó que és necessari tenir en compte l'experiència que tenen les dones en l'aplicació de les normes.²⁶ Per a identificar les discriminacions que es produeixen sota un reconeixement aparentment neutre d'un dret, s'ha d'aprofundir com es desenvolupa aquest dret tenint en compte les realitats i les circumstàncies de les dones en el marc d'una societat amb valors patriarcals. Si analitzem el dret al treball i, per exemple, com és la situació de les dones que aspiren a accedir a llocs de poder i de comandament, trobem que aquestes han d'emular o imitar el tipus de lideratge que respon a les formes i actituds masculines; en cas contrari, difícilment accedeixen a aquests espais de poder perquè se les titlla de poc capacitades. Aquest exemple demostra les dificultats que hi ha moltes vegades des de la perspectiva jurídica per a aconseguir la igualtat.

El dret a la salut és segurament un dels exemples més clars de com un dret és garantit tenint com a única referència el cos de l'home i com les dones hem hagut d'encaixar (de mala manera i com hem pogut) en aquest model aparentment universal. Des dels anys noranta del segle passat, en la medicina s'està produint una lenta transformació que qüestiona els estereotips de gènere presents en l'atenció sanitària: l'exclusió de les dones dels assajos clínics o la falta de coneixement suficient sobre el funcionament del cos de les dones, per exemple.²⁷ La desigualtat és present tant en el diagnòstic de les malalties com en els tractaments. En general, es desconeix com actuen els medicaments en el cos de les dones perquè els assajos clínics s'han fet majoritàriament amb homes.²⁸ Diversos estudis han posat en evidència el biaix de gènere sobre la detecció de l'infart. Els símptomes divulgats des de la ciència mèdica de l'atac cardíac responen en realitat als símptomes de l'home i mai no s'havia investigat què

24. Gemma NICOLÁS, «Feminismos, concepto sexo-género y derecho», a Núria PUMAR i Ana SÁNCHEZ, *Análisis feminista del derecho*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2012, p. 95-126.

25. Susan JAMES, «Feminismos», a Terence BALL i Richard BELLAMY (ed.), *Historia del pensamiento político del siglo XX*, Madrid, Akal, 2013, p. 518.

26. Gemma NICOLÁS, «Feminismos, concepto sexo-género y derecho».

27. Tasia SÁNCHEZ ARÁNGUEZ, «La reivindicación feminista del derecho a la salud», *Revista Internacional de Filosofía*, núm. 22 (2018), p. 239-251.

28. Medicaments com el Valium no han estat assajats en dones i els estudis comencen a detectar que els antidepressius més receptats són en realitat nocius per a les dones perquè empitjoren la depressió. En aquesta mateixa línia, s'ha identificat que el nivell de toxicitat de medicaments com el paracetamol és molt més elevat en les dones i, per tant, l'afectació d'òrgans com el fetge és més considerable.

passa en aquest cas en el cos de la dona.²⁹ També hi ha un biaix de gènere en el diagnòstic de patologies com el càncer o les malalties cròniques que comporta que siguin detectades més tardanament en les dones. L'espectre autista ha estat classificat predominantment com una síndrome masculina (tres homes per cada dona), però en realitat aquesta diferència respon al fet que les avaluacions es regien per criteris que responien als paràmetres de comportament en homes i per aquest motiu les dones eren diagnosticades genèricament amb depressió o ansietat.³⁰

Fins a aquest moment, ni la regulació europea ni la regulació nacional incorporen de manera sistemàtica les dones en els assajos clínics. El Reial decret 1090/2015, pel qual es regulen els assajos clínics amb medicaments, es limita a indicar en la seva exposició de motius que «és necessari fomentar la recerca clínica de medicaments [...] destinats al tractament de grups de població com ara nens, dones i ancians, que tradicionalment han estat poc representats en la recerca clínica». Ara bé, més enllà de la recomanació, no s'han pres mesures normatives que obliguin a garantir la presència de dones en els assajos.

2.4. LA DESIGUALTAT: CLASSE I EXPLOTACIÓ

De la mateixa manera que Carol Pateman va rellegir el contracte social en clau feminista, Silvia Federici ho va fer amb la teoria de l'explotació de Marx. Per a l'autora italiana, en la plusvàlua del treballador apropiada segons el sistema capitalista ha d'incloure's també el treball de la dona a la llar: ella és la que gesta, pareix i cria els futurs treballadors, al mateix temps que manté i cuida els treballadors actuals. El sistema capitalista s'apropia també del treball de les dones i a la teoria de l'explotació cal afegir o sumar la de l'explotació de les dones a la llar.³¹ Sorgeixen llavors la diferència entre treball productiu i treball reproductiu i les crítiques a un concepte de salari que només té en compte la força de treball formal de l'home i invisibilitza o s'apropia del treball de la dona a la llar. L'opressió patriarcal de les dones és col·lectiva i manté una relació de col·laboració i mútua retroalimentació amb el sistema capitalista, de manera que va més enllà de les relacions individuals o familiars entre un home i una dona.

La remuneració del treball domèstic es converteix en una de les demandes clau de les feministes marxistes i, per tant, el salari familiar és un dels principals punts de conflicte dins del feminisme. Accedir al treball assalariat i formal és percebut, sobretot pel feminisme liberal, com una de les principals eines d'emancipació de les dones. Això no obstant, la trampa és que les dones majoritàriament s'incorporen al mercat laboral amb salaris més baixos i en

---

29. Diversos estudis han posat en evidència el biaix de gènere en la detecció de l'infart. Les estadístiques reflecteixen que els homes tenen més atacs cardíacs i que les dones en pateixen menys però en elles la letalitat és el doble. Ser dona és perjudicial per a la seva salut (*El País*, 1 de març de 2020).

30. Dones que als quaranta anys descobreixen que tenen autisme perquè les avaluacions es regeixen per criteris masculistes (*Público*, 31 d'octubre de 2021).

31. Silvia FEDERICI, *Calibán y la bruja*, Barcelona, Traficantes de Sueños, 2010.

sectors altament feminitzats. De fet, la incorporació massiva de les dones al món laboral, lluny d'emancipar-les, els ha traslladat l'explotació laboral, no les ha alliberat de l'opressió patriarcal i ha facilitat majors quotes de concentració de la riquesa per part del sistema capitalista. La conclusió és que el treball productiu sota un model capitalista no es pot veure com una eina emancipadora i de llibertat.

Per a avançar cap a societats realment igualitàries i feministes és necessari introduir l'anàlisi de la classe. Des d'aquesta perspectiva, les situacions de desigualtat social, l'explotació i les privacions dels recursos són qüestions que han de conjugar-se en les demandes feministes. Les discriminacions no són únicament el resultat d'un sistema cultural de base patriarcal i androcèntric. El gènere és una categoria bivalent en la qual la marginalització de les dones és el resultat tant d'injustícies en la distribució econòmica com en l'àmbit de la cultura.³² La divisió de classes s'entrecrua amb la sexual, de manera que les opressions o desigualtats en termes jurídics han de ser analitzades com un entrecruament de totes dues dimensions.³³

No integrar les desigualtats socials en la lluita per la igualtat dels drets de les dones té com a resultat que les demandes del moviment feminista acaben convertides en odes a la meritocràcia sota una unió entre feminisme i neoliberalisme que confon la igualtat de les dones amb la meritocràcia.³⁴ Les conquestes de drets només acaben beneficiant les dones que tenen una posició privilegiada. El gran perill d'invisibilitzar les diferències de classe i raça en les lluites feministes és que les demandes de tot el moviment acabin responant a les necessitats d'unes poques i, per tant, els avenços només les beneficiïn a elles.

La manca de la perspectiva de classe es pot observar en les lleis i polítiques per erradicar la violència de gènere. Aquestes lleis desenvolupen el concepte de *violència* en el marc de sistemes de dominació sexista, però tenen mancances i buits importants pel que fa a l'aplicació del sistema de recursos socials i de suport a les dones. L'emancipació facilitada per la normativa no és més que una entelèquia si no inclou serveis públics, habitatge social i finançament per a garantir que les dones puguin sortir de la violència domèstica i laboral.³⁵ A la pràctica, les mesures de protecció de la llei són molt més efectives o reeixides per a les dones que trenquen amb el vincle de violència i tenen recursos econòmics propis. En l'actualitat, veiem que centrar el debat de les desigualtats de gènere en aspectes com la igualtat salarial entre homes i dones comporta l'exclusió dels treballs altament feminitzats, on la comparació salarial amb l'home no és possible i sovint s'oblida la lluita contra la precarietat laboral. També en el debat sobre el sostre de vidre s'invisibilitza —conscientment— que quan una dona arriba als espais de poder és gràcies al fet que una tercera dona continua fent el treball de cura sota condicions

32. Nancy FRASER, «La justicia social en la era de la política de la identidad».

33. Angela DAVIS, *Mujeres, raza y clase*, Madrid, Akal, 2022. Aquí s'inclou també la classe.

34. Nancy FRASER, «De cómo cierto feminismo se convirtió en criada del capitalismo y la manera de remediarlo», *Sin Permiso* (en línia) (Ciutat de Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México), 20 d'octubre de 2013, <www.sinpermiso.info/textos/de-como-cierto-feminismo-se-convirti-en-criada-del-capitalismo-y-la-manera-de-rectificarlo>.

35. Cinzia ARRIZZA, Tithi BHATTACHARYA i Nancy FRASER, *Manifiesto feminista para el 99%*, Barcelona, Herder, 2019.

de desigualtat social i salarial.³⁶ Per tots dos casos, la lluita feminista ha aconseguit que les demandes sobre la igualtat salarial i el sostre de vidre arribin a l'agenda política dels estats i de les organitzacions internacionals. El resultat ha estat un seguit de reformes legislatives que promouen la igualtat per a un grup de dones. Aquí la crítica no comporta la negació de la desigualtat de les dones que aspiren a arribar a la cúspide del poder, sinó que se centra en el fet que les posicions de poder que ja tenen aquest conjunt de dones els permeten centrar el debat social i polític en les seves demandes, al mateix temps que s'invisibilitzen les demandes del conjunt de les dones treballadores.

La realitat és que les condicions laborals dels treballs menys valorats socialment i que són realitzats per dones, moltes d'elles d'origen migrant i racialitzades, no han arribat als espais de poder i, per tant, no s'han pogut transformar també les seves situacions de desigualtat. La devaluació dels treballs vinculats a les dones es pot observar clarament amb els obstacles que ha tingut el treball de la llar per a ser reconegut com a treball formal en igualtat de condicions que la resta d'activitats laborals. Fins al 2012 el règim de treballadores de la llar no es va incorporar al règim general de la Seguretat Social, fins al 2021 no se'ls va reconèixer la prestació d'atur i fins al 2022 no es va signar el Conveni de l'Organització Internacional del Treball C189, sobre les treballadores i els treballs domèstics. Cap altra activitat laboral ha tingut tantes dificultats i tanta oposició per a aconseguir la igualtat, i això s'explica perquè el treball de la llar ha estat sempre lligat a la dona. No és treball formal perquè és treball de dones pobres.

3. LA IGUALTAT COM A DIFERÈNCIA I ELS FEMINISMES CONTRAHEGEMÒNICS

La desigualtat (i, per tant, la igualtat) és un concepte relacional. És a dir, una persona es troba en una posició de desigualtat (de drets, béns o poder) enfront d'una altra persona. La resposta davant les desigualtats ha estat l'assimilació o l'equiparació de les posicions a través del reconeixement dels drets o de la redistribució dels béns o del poder denegat. No obstant això, la qüestió es complica quan es constata que aquest exercici d'anivellament de les posicions es construeix sobre un model que inclou i reconeix únicament les necessitats i vivències del grup dominant, del col·lectiu amb poder suficient per a imposar la seva visió dels drets i de la igualtat. Aquest grup s'identifica amb la figura de l'home occidental, blanc, heterosexual i propietari, de manera que qualsevol acció o manifestació en favor de la igualtat (formal i material) entesa com un simple exercici d'equiparació suposa en moltes ocasions un procés d'assimilació dels col·lectius exclosos a aquest motlle hegemònic que es titlla d'universal.

De fet, les desigualtats són també el resultat o el reflex d'un procés en el qual el reconeixement dels drets ha perseguit, negat o desvalorat totes les expressions que no encaixen

---

36. Ruth MESTRE, «*Dea ex machina*. Trabajadoras migrantes y negociación de la igualdad en lo doméstico», *Cuadernos de Geografía*, núm. 72 (2002).

en el model hegemònic. La relació amb l'altre no hegemònic (la musulmana, la lesbiana, la migrant, la indígena) s'ha construït des de la devaluació, la denegació o el menyspreu, de manera que els enfocaments de la igualtat que ometen les diferències acaben reforçant la desigualtat en exigir l'assimilació al model del grup dominant, model disfressat d'un fals universalisme.³⁷ En aquesta línia, la Cort Interamericana de Drets Humans (CIDH) ha reconegut, per exemple, que la discriminació contra els pobles indígenes o originaris no és només una qüestió d'accés als drets en condicions d'igualtat, sinó que té origen en el menyspreu envers les formes d'organització social i cultural diferents de les establertes socialment.³⁸

Els reclams de la igualtat entesa des del tracte diferenciat donen origen a les polítiques d'identitat³⁹ i a la teoria del reconeixement.⁴⁰ Aquí l'eix és el desenvolupament de polítiques i legislació que donin lloc a un model que reconegui i integri de manera adequada les diferents identitats o expressions culturals, un model que permeti exercir la diferència en un pla d'igualtat. El reconeixement de la diversitat posa sobre la taula les demandes i sobretot les omissions respecte dels grups minoritaris. Les desigualtats i les opressions no es basen ni se sustenten únicament en qüestions econòmiques, com s'havia defensat des de les teories contractualistes. La igualtat té també una altra cara, fins ara omesa o negada: la de les opressions culturals. A partir d'aquí, la igualtat també té a veure amb el reconeixement i la protecció de les llengües i religions minoritàries, de totes les expressions de la cultura indígena o de les minories ètniques, entre d'altres. En aquesta mateixa línia, els moviments migratoris generalitzats a partir de la dècada dels setanta han demostrat que el debat sobre la igualtat no és només (encara que també) una qüestió de reconeixement de drets, sinó que és una lluita per la llibertat que impedeixi que se'ls assimili a la cultura i la llengua dominants.⁴¹ El resultat és que la igualtat no pot ser entesa únicament com el tracte equivalent de determinats col·lectius sota una idea abstracta i general d'equiparació. Per contra, atacar les desigualtats significa també la revaloració dels altres i la desconstrucció del subjecte dominant com a únic model vàlid. En aquest sentit, l'enfocament sobre les desigualtats ha d'incloure instruments o vies que garanteixin la diferència de tracte i evitin una igualació aparent que no reflecteix les característiques, demandes i reivindicacions dels col·lectius que pateixen la desigualtat. La igualtat com a diferència suposa justament fugir dels imperatius de l'equiparació i entrar en un àmbit on es reconeix i es dona cabuda a la diferència i la diversitat.

37. Iris Marion YOUNG, «Structural injustice and the politics of difference».

38. CIDH, cas Comunitat Moiwana *vs.* Surinam; cas Yatama *vs.* Nicaragua; cas Yakye Axa *vs.* Paraguai.

39. James TULLY, «Políticas de identidad», a Terence BALL i Richard BELLAMY (ed.), *Historia del pensamiento político del siglo XX*, p. 527.

40. Nancy FRASER i Axel HONNETH, *¿Redistribución o reconocimiento?*

41. James TULLY, «Políticas de identidad», p. 527.

3.1. LES APORTACIONS DE LA DIFERÈNCIA I LA DIVERSITAT. EL FEMINISME NEGRE I DECOLONIAL

El feminisme construït com un moviment que només respon a les realitats de les dones blanques és una denúncia que es troba ja en el si del seu origen. El 1850 Sojourner Truth, l'única dona negra que va ser admesa en la primera Convenció Nacional pels Drets de la Dona, va denunciar en el seu discurs la marcada orientació racista del naixent moviment feminista. En la seva intervenció va evidenciar que el punt de partida de les desigualtats de les dones negres era diametralment diferent del de les dones blanques. La base de la seva desigualtat no era l'existència d'estereotips de gènere envers les dones, sinó una qüestió de reconeixement. Les dones negres no eren reconegudes ni tan sols com a dones: eren venudes en el mercat d'esclaus en l'espai que corresponia a la venda d'animals i, per tant, el seu punt de partida era el de no-dona i la seva reivindicació se centrava en el dret a ser reconegudes com a dones. El camí que havien de recórrer les dones negres era diametralment diferent del de les dones blanques, però l'hegemonia era del moviment blanc, de manera que s'acabaren universalitzant les demandes que en realitat només responien a les necessitats de les dones blanques.

L'anàlisi de les desigualtats de les dones en termes de reconeixement i diferència s'introdueixen a partir del feminisme negre. El feminisme negre neix en un context d'esclavitud, però no és fins a les dècades dels setanta i els vuitanta del segle xx que el seu discurs entra amb força a qüestionar les estructures de desigualtat existents des de dos eixos: el primer és la desigualtat entre les dones negres i els homes i; el segon, la desigualtat entre les dones blanques i les negres. El moviment de dones negres neix de la confluència entre el feminisme i la lluita pels drets civils als Estats Units. En el marc d'aquests dos moviments, les dones negres denuncien que ni les reivindicacions de les lluites feministes ni les del moviment pels drets civils reflecteixen les seves necessitats, les seves vivències i les seves discriminacions. Per a les feministes negres, els homes negres poden ser víctimes del racisme, però el sexisme els permet actuar com a explotadors i opressors de les dones. Al mateix temps, les dones blanques poden ser víctimes del sexisme, però el racisme els permet actuar com a explotadores i opressores de la gent negra.⁴²

La frase «ni totes les dones són blanques, ni tots els homes són negres» resulta clarificadora de com tots dos moviments es van apropiat i van excloure alhora les reivindicacions de les dones negres o afroamericanes.

Autores com bell hooks (1981 i 1984), Audre Lorde (1982), Angela Davis (1983) i Elisabeth Spelman (1988)⁴³ van denunciar que el racisme present en el moviment feminista les exclouïa i les inferioritzava pel fet de ser negres. Aquest racisme es va traduir en l'omissió de les necessitats de les dones negres tant en les reivindicacions antirracials com en les feministes; una ommissió que no resultava ingènua o neutral per a cap dels dos moviments, sinó que tenia

---

42. bell HOOKS, *Ain't I a woman?*, Nova York, Routledge, 1981.

43. Respecte a aquesta qüestió, vegeu Mercedes JOBARDO (ed.), *Feminismos negros: Una antología*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2012.

en la seva base les estructures del sistema patriarcal i racista. Aquestes autores van sostenir que en les relacions d'opressió o de desigualtat convergeixen amb el gènere altres elements com la raça o la classe.

Kimberlé Crenshaw va encunyar el terme *discriminació interseccional* per a indicar que la tendència a tractar el gènere i la raça com a categories mútuament excloents produïa problemes tant per a la teoria feminista com en les polítiques antirracials. El problema de la discriminació unidireccional és que limita l'examen de les discriminacions a les experiències dels membres més privilegiats de les minories (els homes negres i les dones blanques), al mateix temps que es margina de l'anàlisi les categories que sofreixen múltiples barreres i que no poden ser compreses sota un sol tret de discriminació aïllat.⁴⁴

L'anàlisi del feminisme negre sobre la discriminació múltiple o interseccional s'ha traduït en un dels principals avenços per a fer front als tractes discriminatoris. La Cort Interamericana de Drets Humans, en el cas Gonzales Lluy i altres contra l'Equador, sobre una menor d'edat contagiada de sida en una transfusió de sang que va derivar en una situació d'estigmatització social, va afirmar:

[...] van confluïr en forma interseccional múltiples factors de vulnerabilitat i risc de discriminació associats a la seva condició de nena, dona, persona en situació de pobresa i persona amb VIH. La discriminació [...] no sols va ser ocasionada per múltiples factors, sinó que va derivar en una forma específica de discriminació que va resultar de la intersecció d'aquests factors, és a dir, si algun d'ells no hagués existit, la discriminació hauria tingut una naturalesa diferent.⁴⁵

La crítica al feminisme com un moviment que situa la dona blanca occidental al centre de l'estudi de les desigualtats basades en el gènere és també la base del feminisme postcolonial. Aquí l'eix d'estudi és el conjunt de les desigualtats que pateixen les dones no occidentals blanques, però tenint com a marc d'anàlisi les teories de la colonialitat del poder i la crítica al model capitalista. Aquest nou eix permet pensar i explicar el feminisme des de la veu de les dones del Sud Global i, a més, aporta una mirada sobre com la configuració del sistema capitalista aprofundeix les opressions envers les dones. Per al feminisme descolonial no és possible pensar en un veritable model d'igualtat entre homes i dones sense qüestionar també les relacions colonials i capitalistes. En cas contrari, la transformació social respecte a les desigualtats es limitarà únicament a la dona blanca, laica, rica i occidental.

Lluny d'una imatge d'alliberament del sotmetiment de les dones, els processos colonitzadors succeïts entre els segles xv i xviii van aprofundir les desigualtats existents entre homes i dones. La marcada diferència entre l'espai públic (homes) i l'espai privat (dones i devaluat) va ser una imposició de la colonització que no existia als pobles colonitzats i que

44. Sobre la interseccionalitat, vegeu María Caterina LA BARBERA, «La interseccionalidad, un “concepto viajero”: orígenes, desarrollo e implementación en la Unión Europea». *Interdisciplina*, vol. 4, núm. 8 (2016), p. 103-120; María Caterina LA BARBERA, «Interseccionalidad = Intersectionality», *Eunomia: Revista en Cultura de la Legalidad*, núm. 12 (2017), p. 191-198.

45. CIDH, cas Gonzales Lluy i altres contra l'Equador, 1 de setembre de 2015. La traducció és nostra.

ha contribuït enormement a aprofundir les desigualtats de les dones del Sud Global.⁴⁶ El feminisme descolonial és conscient que abans dels processos de colonització la desigualtat podia existir, però amb formes diferents de les occidentals. Aquí la denúncia se centra en com la colonització va penetrar i va aprofundir les iniquitats entre homes i dones, i va transformar-les a imatge i semblança de l'home i la cultura colonitzadora.

El subjecte del feminisme no pot ser únic i centrat en la dona occidental. Per contra, des del feminisme descolonial es defineixen nous models de dona (indígena, musulmana, immigrant) que havien estat invisibilitzats mostrant la realitat d'una diversitat cooptada per tot el moviment feminista europeu i nord-americà. En el text «Sota els ulls d'Occident», Chandra Talpade,⁴⁷ sociòloga hindú, va denunciar la imatge colonial i estereotipada que es té de la dona del sud des del feminisme occidental. Això és, una dona subdesenvolupada, submissa i que desconeix o ignora les opressions i la desigualtat a les quals està subjecta. Des d'una visió colonial, el paràmetre de mesura de l'alliberament de la dona és l'experiència de la dona blanca occidental.

La visió feminista occidental construeix una escala per a valorar des de la seva centralitat els avenços i les reculades de la resta de dones. La clau d'aquesta escala és que s'introdueix una mirada colonial, de manera que, com més allunyada està la dona de l'estàndard imposat per la cultura occidental, més oprimida es troba la dona racialitzada o del Sud Global. Així, les opressions de les altres dones (dona migrant, llatina, africana, musulmana, asiàtica, etc.) es classifiquen sobre la base dels paràmetres construïts com a universals per Occident. Entenc que com més lluny estan aquestes dones de la meua cultura occidental, majors són les opressions o desigualtats que viuen

Cal concloure que tant l'eix del feminisme negre com el del feminisme descolonial se centren en la necessitat de construir un moviment per la igualtat de les dones i interseccionen també amb les opressions produïdes pel racisme, el colonialisme i el capitalisme. Les desigualtats són multifactorials i són el resultat de la interacció de diversos eixos d'opressió. Per tant, l'abordatge de la discriminació ha de tenir en compte tots els eixos amb el mateix valor. Els denominats *feminismes contrahegemònics* introdueixen una tasca pendent per al moviment feminista occidental, basada en: el reconeixement dels altres feminismes, de les altres desigualtats, però també, i sobretot, l'assumpció que el feminisme blanc europeu i nord-americà ha d'entendre que les seves demandes pertanyen a només una part del total de les dones i que les seves vivències i realitats no poden ni han de ser extrapolades a la resta.

---

46. María LUNGONES, «Colonialidad y género», a Heriberto CAIRO i Ramón GROSFUGUEL (ed.), *Descolonizar la modernidad, descolonizar Europa: Un diálogo Europa - América Latina*, Madrid, IEPALA, 2010, p. 57-84.

47. Chandra TALPADE MOHANTY, «Under Western eyes», *Boundary 2*, vol. 12/13 (1984).

BIBLIOGRAFIA

- ARRUZZA, Cinzia; BHATTACHARYA, Tithi; FRASER, Nancy. *Manifiesto feminista para el 99%*. Barcelona: Herder, 2019.
- BARRÈRE UNZUETA, María Ángeles. «Problemas del derecho antidiscriminatorio: subordinación versus discriminación y acción positiva versus igualdad de oportunidades». *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*, núm. 9 (2003).
- BODELÓN, Encarna. «Género y derecho». A: AÑÓN, María José; BERGALLI, Roberto; CALVO, Manuel; CASANOVAS, Pompeu (coord.). *Derecho y sociedad*. València: Tirant lo Blanch, 1998.
- DAVIS, Angela. *Mujeres, raza y clase*. Madrid: Akal, 2022.
- DE BEAUVOIR, Simone. *El segundo sexo*. Madrid: Cátedra, 2017.
- FEDERICI, Silvia. *Calibán y la bruja*. Barcelona: Traficantes de Sueños, 2010.
- FRASER, Nancy. «La justicia social en la era de la política de la identidad: redistribución, reconocimiento y participación». A: FRASER, Nancy; HONNETH, Axel. *¿Redistribución o reconocimiento?: Un debate político filosófico*. Madrid: Morata, 2006.
- FRASER, Nancy. «De cómo cierto feminismo se convirtió en criada del capitalismo y la manera de remediarlo». *Sin Permiso* [en línea] [Ciutat de Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México], 20 d'octubre de 2013.
- FRIEDAN, Betty. *La mística de la feminidad*. Madrid: Cátedra, 2016.
- GILMAN, Charlotte Perkins. *The man-made world, or our androcentric culture*. Madrid: JPM, 2014.
- HONNETH, Axel. *¿Redistribución o reconocimiento?: Un debate político filosófico*. Madrid: Morata, 2006.
- HOOKS, bell. *Ain't I a woman?* Nova York: Routledge, 1981.
- JAMES, Susan. «Feminismos». A: BALL, Terence; BELLAMY, Richard (ed.). *Historia del pensamiento político del siglo XX*. Madrid: Akal, 2013.
- JOBARDO, Mercedes (ed.). *Feminismos negros: Una antología*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2012.
- LA BARBERA, María Caterina. «La interseccionalidad, un "concepto viajero": orígenes, desarrollo e implementación en la Unión Europea». *Interdisciplina*, vol. 4, núm. 8 (2016).
- LA BARBERA, María Caterina. «Interseccionalidad = Intersectionality». *Eunomía: Revista en Cultura de la Legalidad*, núm. 12 (2017).
- LERNER, Greta. *La creación del patriarcado*. Pamplona: Katakarak, 2022.
- LUNGONES, María. «Colonialidad y género». A: CAIRO, Heriberto; GROSGOUEL, Ramón (ed.). *Descolonizar la modernidad, descolonizar Europa: Un diálogo Europa - América Latina*. Madrid: IEPALA, 2010.
- MACKINNON, Catharine. *Hacia una teoría feminista del estado*. Madrid: Cátedra, 1995.
- MESTRE, Ruth. «Dea ex machina. Trabajadoras migrantes y negociación de la igualdad en lo doméstico». *Cuadernos de Geografía*, núm. 72 (2002).
- MILLET, Kate. *Política sexual*. Madrid: Cátedra, 2017.
- NICOLÁS, Gemma. «Feminismos, concepto sexo-género y derecho». A: PUMAR, Núria; SÁNCHEZ, Ana. *Análisis feminista del derecho*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2012.
- PATEMAN, Carol. *El contrato sexual*. Barcelona: Anthropos, 1995.
- PISARELLO PADRÓS, Gerardo. *Un largo Termidor: La ofensiva del constitucionalismo antidemocrático*. Madrid: Trotta, 2011.
- PUMAR, Núria. «La sostenibilidad de los cuidados y los derechos sociales en la unión europea ante las desigualdades de género». *Trabajo y Derecho*, núm. 103-104 (juny 2023).

- SÁNCHEZ ARÁNGUEZ, Tasia. «La reivindicación feminista del derecho a la salud». *Revista Internacional de Filosofía*, núm. 22 (2018).
- TALPADE MOHANTY, Chandra. «Under Western Eyes». *Boundary 2*, vol. 12/13 (1984).
- TULLY, James. «Políticas de identidad». A: BALL, Terence; BELLAMY, Richard (ed.). *Historia del pensamiento del siglo XX*. Madrid: Akal, 2013.
- WOLLSTONECRAFT, Mary. *Vindicación de los derechos de la mujer*. Madrid: Cátedra i Instituto de la Mujer, 1994.
- YOUNG, Iris Marion. *Structural injustice and the politics of difference: Paper for the AHRC Centre for Law, Gender, and Sexuality Intersectionality Workshop*, núm. 21/22 (2005). Keele: Keele University, 2005.